

Mellem Danmark og DDR

– en koldkrigsdyst om Martin

Andersen Nexøs litterære
efterladenskaber

*af forskningsstipendiat, cand. mag. Morten
Møller, Det Kongelige Bibliotek*

På Det Kongelige Bibliotek gemmer sig i dag hyldemeter efter hyldemeter med bevarede manuskripter og breve fra danske og internationale forfattere og kulturpersonligheder. En stor del af materialet er afleveret uden dramatik. Af forfattere, som er troppet op med gamle kladder. Af efterkommere, som har gjort nye fund under en oprydning på loftet. Af mennesker, som hver især har haft et behov for, at netop deres arbejde ikke skulle blive glemt og derfor har valgt at deponere deres skriftlige efterladenskaber i Danmarks største hukommelsescentral.

Andet materiale har haft en vanskeligere rejse til magasinerne på Det Kongelige Bibliotek. Noget har ligefrem været undervejs i årtier, mens det blev sovset ind i storpolitiske intriger og ideologiske magtkampe. Det gjaldt ikke mindst det omfattende arkiv efter Danmarks verdenskendte forfatter, Martin Andersen Nexø, som ved forfatterens død befandt sig i hans hjem i DDR.

Om disse tusindvis af breve og mange tusinde manuskriptsiders skæbne under Den Kolde Krig handler følgende beretning. Hovedperson i både København og Berlin: kommunisten, forfatteren, modstandsmanden og Nexø-eksper-

ten Børge Houmann.

Telegram til den røde

”Mutti, skal vi ikke skåle med Børge!” Det er den 28. maj 1954, og forfatteren Martin Andersen Nexø ligger dødssyg i sit hjem på Collenbuschstrasse i Dresden ramt af en blodprop i hjernen. Tre år tidligere har den udskældte kommunist forladt det koldkrigshærgede Danmark for at leve sine sidste år blandt politiske meningsfæller i den nyoprettede tyske demokratiske republik, og østtyskerne har forsynet den danske forfatter med pompøs æresbolig, æresdoktorat ved universitetet i Greifswald og titel af æresborger i Dresden. Samme morgen er russiske læger fra det nærliggende militærhospital mødt på adressen og har lagt friske igler på patientens hals i forsøget på at få det truende blodtryk ned. Nexø er i lange perioder uden for bevidsthed, men nu er der kommet besøg fra Danmark, og i et klart øjeblik beder han sin kone finde sherryflasken frem. Det bliver Nexø sidste skål.

Forfatterens mangeårige ven og partifælle, Børge Houmann, er rejst til DDR for at planlægge fejringen af Nexø 85-års fødselsdag. Det østtyske kommunistparti SED har sørget for, at han hurtigst muligt er nået til Dresden. Houmann medbringer første bind af de taler og artikler fra Nexø hånd, han har samlet til udgivelse i anledning af forfatterens fødselsdag. Han må nedtrykt rejse hjem og planlægge vennens begravelse.

Martin Andersen Nexø døde 1. juni 1954, men hos Børge Houmann levede

Houmann (1902-94) sammen med Martin Andersen Nexø og hans kone Johanna under 1. maj-festlighederne i Fælledparken i 1950 (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).

han videre i de efterfølgende årtier, hvor Houmann med en omfattende forskningsindsats og en mammut-biografi på godt 1.500 sider bidrog til at bevare Nexøs liv og forfatterskab i danskernes erindring.

Houmann havde første gang mødt den 33 år ældre Nexø en forårmorgen i 1922, hvor Houmann som ung trafik-elev gjorde tjeneste på Espergærde Jernbanestation. ”Elev Houmann! Telegram til den røde!” havde stationsforstander Bahnsen råbt, og Houmann måtte af sted til ”den rødes” villa, som Nexø havde døbt *Gryet* efter en helliglund på sin elskede Bornholm.

Siden boede Nexø en årrække i Tyskland, men i begyndelsen af 1930'erne var Houmanns og Nexøs politiske verdensbilleder smeltet sammen, og de havde begge engageret sig i det danske kommunistpartis antifascistiske arbejde med Nexø som frontfigur og Houmann som den partiloyale organisator.

Under besættelsen havde Houmann som DKP's illegale modstandsleder tilbudt at bringe forfatteren sikkert

til Sverige. Senere havde han som chefredaktør på det kommunistiske partiorgan *Land og Folk* forsvaret den kontroversielle forfatter under Den Kolde Krigs første og meget intense år. Han havde arrangeret hyldestfester og hyldestskrifter ved flere af Nexøs fødselsdage, stået bag udgivelsen af tre bind taler og artikler fra Nexøs hånd, og han havde været manden bag partiets voluminøse begravelsesceremoni i juni 1954. Nu fortsatte arbejdet også efter forfatterens død, da Houmann indledte et omfattende studie af vennens liv og forfatterskab, som på mange måder bragte ham tættere på mennesket Nexø, end han havde været, mens Nexø levede. Forskningen gav mulighed for at dyrke et litterært og politisk engagement, som hos Nexø var smeltet sammen i en symbiose, der blev Houmann til evig inspiration og beundring. ”60 år med Martin Andersen Nexø” hed et af hans senere foredrag. Det var ingen overdrivelse.

Nexøs død i 1954 aktualiserede imidlertid et spørgsmål, som Houmann næppe havde regnet med skulle optage en væsentlig del af hans tid de efterfølgende godt 25 år: Hvem havde råderetten over det fantastiske kilde-materiale, som var helt afgørende for at kunne tegne et billede af Nexø og hans samtid, og som nu lå i den afdøde forfatters hjem i Dresden?¹

Østtyske forbindelser

Børge Houmanns mangeårige studie af Nexø havde bragt ham i kontakt med forskere i flere kommunistiske lande, og alene

Martin Andersen Nexø med sønnen Pelle og datteren May, 1944. Fot. J. Flodquist (Det Kongelige Bibliotek).

Berlin besøgte han efter eget udsagn 16 gange under sit forskningsarbejde. Men Houmanns østtyske forbindelser gik længere tilbage, for allerede i de tidlige 30'ere havde Houmann som hemmelig kurér for Kommunistisk Internationale (Komintern) samarbejdet med flere kommunister i det nazistisk kontrollerede Tyskland og senere med flygtede tyske kommunister i Danmark. Da DDR i 1949 blev oprettet som socialistisk stat i den russiske besættelseszone i det østlige Tyskland, opstod en tæt kontakt mellem DKP og det østtyske kommunistparti SED, som Houmann også var involveret i. Flere af DDR's højstående politikere havde en fortid som politiske flygtninge i Danmark.²

Børge Houmanns forskning intensive-rede blot hans østtyske forbindelser. Nexø var et stort forfatternavn i de

kommunistiske lande – og især i DDR. Ifølge en østtysk oversigt blev hans værker i perioden 1945-69 trykt i 1,8 millioner eksemplarer på de østtyske statsforlag, og veje, skoler m.m. blev opkaldt efter den store proletardigter. Også Houmanns forskning blev fulgt med interesse, og hans arkiv rummer adskillige breve og lykønskninger fra diverse samarbejdspartnere i DDR. Han bidrog til østtyske publikationer, blev i flere tilfælde interviewet til østtysk tv og i 1981 hædret som æresdoktor på universitetet i Greifswald.³

Men skønt den politiske grundholdning og begejstringen for Nexøs forfatterskab udgjorde et fælles udgangspunkt for Børge Houmann og hans østtyske samarbejdspartnere, var forholdet ikke uden knaster. Fra midten af 50'erne begyndte en langvarig diskussion om

de manuskripter og breve, som ved Nexøs død befandt sig i DDR. Sagen udgøres i dag af et omfattende materiale fra blandt andet Kulturministeriet, Det Kongelige Bibliotek, Martin Andersen Nexø-Fonden, diverse tyske arkiver i Berlin samt Børge Houmanns og Martin Andersen Nexøs personarkiver. Hundredvis af breve, mødereferater og juridiske og politiske dokumenter tegner billedet af en konflikt med mange aktører på flere niveauer: Skiftende danske regeringer over for den østtyske ledelse i Berlin. Det Kongelige Bibliotek over for østtyske kulturinstitutioner med Akademie der Künste i Berlin i spidsen. Martin Andersen Nexø-Fonden over for både danske kulturministre og østtyske samarbejdspartnere. Og som centrum i diskussionen: Børge Houmann, som rent politisk støttede det kommunistiske regime i DDR, men som samtidig var påvirket af en national kulturopfattelse – og personlige forskningsinteresser – som tilsagde, at Nexøs samlede personarkiv selvfølgelig hørte hjemme i Danmark.

Selv havde Nexø før sin død udtrykt ønske om, at hans litterære efterladenskaber skulle tilfalde Martin Andersen Nexø-Fonden, som DKP i 1952 havde stiftet for bl.a. at administrere Nexøs æresbolig (og tidligere villa) i Holte. I Nexøs gavebrev til fonden fra juli 1952 omtales imidlertid *kun* de manuskripter, bøger, m.m., som befandt sig i Holte ved Nexøs flytning til DDR, og som efter hans død blev opbevaret på Det Kongelige Bibliotek. Der nævnes ikke de ejendele, som han tog med sig til DDR. ”Vi vil muligvis senere skænke

fonden andre effekter, som for tiden beror i Tyskland,” skriver Nexø og hans kone Johanna i gavebrevet til fonden. Når Børge Houmann i en senere fremstilling af sagen hævdede, at Nexø-Fonden stod som ”den retmæssige ejer af hele det store Nexø-arkiv,” var det derfor misvisende. Der forelå ikke noget *juridisk* grundlag for at kræve forfatterens østtyske efterladenskaber tilbage til Danmark.

Det måtte også Nexø-Fondens formand, Aksel Larsen, senere erkende. I et brev til Ministeriet for kulturelle anliggender fra 1964 understregede Larsen, at hovedparten af fondens forretningsudvalg var af den opfattelse, ”at den juridiske og moralske ejerret til de pågældende materialer beror hos fonden,” men Larsen medgav, ”at de i sin tid trufne skriftlige aftaler ikke siger noget aldeles utvetydigt herom. De af forretningsudvalgets medlemmer, som i sin tid deltog i de mundtlige forhandlinger og samtaler herom [med Nexø og hans kone, mm], er dog ikke i tvivl om, hvorledes disse skulle forstås.”

Også Nexøs enke Johanna, som sad i fondens forretningsudvalg, understregede, at det havde været hendes mands ønske, at de litterære efterladenskaber skulle ende i Danmark. Det stod imidlertid klart, at den østtyske regering ikke så på sagen på samme måde.⁴

Allerede ved Nexøs bisættelse i juni 1954 havde den tidligere østtyske minister for folkeopdragelse, Paul Wandel, ellers bekræftet, at hovedparten af Nexøs efterladenskaber skulle fragtes tilbage til Danmark. Aftalen blev nedskrevet på et senere møde mellem

Martin Andersen Nexø til Verdensfredsrådsmøde i Berlin 1951 sammen med aktivister fra Freie Deutsche Jugend, FDJ, DDRs og SEDs officielle socialistiske ungdomsforbund for unge mellem 14 og 25 år (Det Kongelige Bibliotek).

Larsen og repræsentanter for den østtyske regering, hvor der ifølge Larsen var enighed om, ”at alt, hvad der på nogen måde kan siges at høre hjemme i Danmark, bør føres til Danmark, og i disse tilfælde vil man i DDR lade sig nøje med kopier. Dette gælder ikke alene manuskripter, danske breve, bøger og lign., men det drejer sig også om visse væsentlige indbogenstande, malerier som Nexø har ført fra Danmark til Dresden osv.” Andet materiale, herunder Nexøs korrespondance med lokale forfattere, måtte ifølge Aksel Larsen blive i Dresden til brug i et lokalt Nexø-museum.

Men som Larsen senere skrev til Mini-

steriet for kulturelle anliggender: ”Beklageligvis sikrede jeg mig ikke en genpart af denne protokol.” Flere opfordringer til Johanna Nexø om at lokalisere den skriftlige aftale i Berlin bar ikke frugt.⁵

NATO-Staat Dänemark

Forud for Aksel Larsens brev til Ministeriet for kulturelle anliggender var gået flere år med sortering og registrering af det enorme kildemateriale i DDR. Børge Houmann var sammen med litteraturprofessor Sven Møller Kristensen og Nexøs søn, Storm Andersen Nexø, blevet tilknyttet det kuratorium, som østtyskerne havde oprettet til at varetage Nexøs efter-

Martin Andersen Nexø bliver æresborger i Dresden 10. marts 1953. Her med Dresdens borgmester W. Weidauer (Det Kongelige Bibliotek).

mæle, og Houmann deltog i den første grovsortering af forfatterens efterladenskaber under flere besøg i Nexøs hjem i Dresden.

Det tyske arkiv indeholdt omkring 1.000 manuskripter fra Nexøs hånd, 3.000 sider om bl.a. Nexøs omfattende arbejde i den kommunistiske bevægelse fra 30'erne og frem, flere end 1.500 breve på i alt 20.000 sider fra perioden 1903-54 inklusiv korrespondance med en række af Europas store forfattere samt 3.000 siders "personlige papirer" og en stor fotosamling. For både litteratur og historikere var det en ren guldgrube, og i slutningen af 50'erne blev det omfattende arkiv fragtet til DDR's førende kultur- og arkivinstitution, Akademie der Künste i Berlin.⁶

Nexø-Fonden var på dette tidspunkt

overbevist om, at materialet efter registreringen i Berlin ville komme til Danmark, men til det øvrige forretningsudvalgs store fortrydelse indgik Johanna Nexø i april 1962 en aftale med den østtyske regering, som indebar, at Akademie der Künste overtog ansvaret for opbevaringen af Nexøs arkiv. Johanna Nexø kunne frem til sin afdøde mands 100-års fødselsdag i juni 1969 kræve materialet udleveret og bragt til Danmark, men det krævede ifølge aftalen, at hun var i stand til at vise, "at der til den tid i Danmark er indtrådt politiske og samfundsmæssige forhold, som garanterer en ægte og uforfalsket pleje af værket". I realiteten betød den formulering, at så længe Danmark ikke anerkendte DDR som selvstændig nation, så længe var det utænkeligt, at

Nexø-arkivet ville ende i Danmark.

Allerede i 1955 havde Vesttyskland som nyslået NATO-medlem truet med at afbryde sine diplomatiske forbindelser til lande, som anerkendte DDR's eksistens. Fra dansk side nærrede man få år efter besættelsen intet ønske om at udfordre den rekonvalescerende og i stigende grad magtfulde nabo mod syd, og skønt en østtysk handelsrepræsentation blev oprettet i København i 1956, senere også en trafikrepræsentation, afviste skiftende danske regeringer at anerkende den østtyske stat. Intet indikerede, at den politik foreløbig ville ændre sig.

Johanna Nexø var tysker, bosat i Dresden, overbevist kommunist og stærkt bundet til DDR. Hun følte sig tydeligvis presset af det østtyske kommunistparti SED, hvis modstand mod overdragelsen var umisforståelig. Som en højtstående SED-repræsentant skrev til Johanna Nexø i oktober 1961: ”Ingen vil benægte, at Martin Andersen Nexø hører til - og altid vil høre til - den danske nationalkultur. Men Danmark er i dag en NATO-stat og er dermed indtrådt i et forbund af magter, der militært retter sig mod netop den socialistiske verden, som Martin Andersen Nexø hele sit liv kæmpede for. Men sådan vil det ikke altid være. Måske er dagen nær, hvor NATO falder fra hinanden, og Danmark i det mindste er så frit, at det ikke længere er tvunget til at deltage i antikommunismens alliance. Den dag vil også hele Danmark elske og ære sin store søn – og selv tage sig af hans værker.”

Brevet sluttede: ”Indtil da vogter vi gerne det, der skal forvares.”⁷

En forræder i formandsstolen

Også andre udfordringer meldte sig for Nexø-Fonden. Aksel Larsen, som siden 1932 havde stået i spidsen for DKP, havde i en årække beklædt posten som fondens formand, men en bitter magtkamp i DKP efterfulgt af Aksel Larsens eksklusion og dannelse af SF i 1959 havde bestemt ikke øget hans popularitet blandt fondens mere standhaftige kommunister, og både i DKP's ledelse og i DDR blev han direkte opfattet som en kontrarevolutionær forræder.

Trods bruddet med DKP blev Aksel Larsen siddende i fondens formandsstol, men i januar 1964 foreslog fondens advokat, kommunisten Robert Mikkelsen, ”at der valgtes en formand ud af forretningsudvalget, som ikke havde Johannas mishag”. Fem måneder senere skrev Aksel Larsen til forretningsudvalget: ”Mangfoldige omstændigheder gør det klart, at uanset om det er sagligt rigtigt, så vil det antagelig være om ikke umuligt så dog forbundet med meget store vanskeligheder at få fondens ejendom, Martin Andersen Nexøs litterære efterladenskaber, hjem fra DDR, så længe jeg beklæder stillingen som fondens formand.”

Aksel Larsen trådte tilbage, men blev dog siddende i forretningsudvalget, mens førstebibliotekar på Det Kongelige Bibliotek, Kåre Olsen, overtog formandskabet. Som kommunist havde han partibogen i orden.⁸

Fem dage efter Aksel Larsens fratreden udtalte Johanna Nexø på et møde i Nexø-Fonden, ”at der ingen tvivl var

Martin Andersen Nexø døde 1. juni 1954. (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).

om, at sagen var i orden”. *Land og Folk* bragte samme melding, og fondens formand, Kåre Olsen, konstaterede, at Nexø-arkivet ”i løbet af efteråret højtideligt bliver overdraget fonden af DDR’s kulturministerium”. Det blev det ikke.⁹

Den østtyske regering understregede over for Nexø-Fonden, at en overførsel af arkivet kun kunne finde sted, hvis den danske regering garanterede, at østtyske forskere uden nogen form for diskrimination kunne anvende materialet i København (Danmark anerkendte ikke østtyske pas, og østtyske statsborgere skulle derfor via en langsommelig og krævende omvej hos amerikanske militærmyndigheder i Vestberlin for at opnå et midlertidigt rejsedokument). Desuden skulle den danske regering acceptere en officiel overdragelse mellem Det Kongelige Bibliotek og Akademie

der Künste, som både skulle finde sted i København og Berlin, og hvor østtyske repræsentanter skulle garanteres adgang til en efterfølgende pressekonference i den danske hovedstad.

Det var ikke svært at se, at DDR så politiske propagandamuligheder i arkivoverdragelsen. De nordiske lande var udenrigspolitisk ”satsningsområde” for den østtyske stat, og officiel anerkendelse fra bl.a. Danmark stod højt på SED’s ønskeliste. De såkaldte Østersøuger havde siden 1958 fungeret som charmeoffensiv over for de skandinaviske lande med flere tusinde danskere blandt de årlige gæster, og også her blev anerkendelsen af DDR og bestræbelserne på at gøre Østersøen til et ”fredens hav” et centralt element. Sagen om Nexø-arkivet udgjorde i den forbindelse en oplagt anledning

til at markere sig over for den nordiske nabo, og ”fra DDR betragter man sagen som et statsanliggende, ikke et mellemværende mellem institutioner”, understregede Johanna Nexø over for Nexø-Fondens forretningsudvalg. Den iltre, stædige og ofte udskældte Martin Andersen Nexø var trods sin død fortsat en levende del af Den Kolde Krig.¹⁰

Skønt den socialdemokratiske kulturminister Julius Bomholt viste stor imødekommenhed over for Nexø-Fondens ønsker, var det ikke muligt at lette østtyske forskeres indrejse til Danmark, og både Udenrigsministeriet og Bomholts afløser som minister for kulturelle anliggender, Hans Sølvhøj, afviste at lægge navn til en officiel henvendelse til den østtyske regering, så længe Danmark ikke anerkendte DDR's eksistens. Den tidligere østtyske kulturminister, forfatter og Stasimedarbejder Alexander Abusch, der repræsenterede den østtyske regering i Nexø-spørgsmålet, fastslog på et møde med Johanna Nexø i oktober 1965, at arkivet blev i DDR. Først når den politiske situation var ændret, kunne sagen genovervejes.¹¹

Den splittede enke

Nexø-Fonden gav ikke op, og for Børge Houmann, som i kraft af sin intensiverede Nexø-forskning havde personlige interesser i spørgsmålet, blev sagen efterhånden hjerteblod.

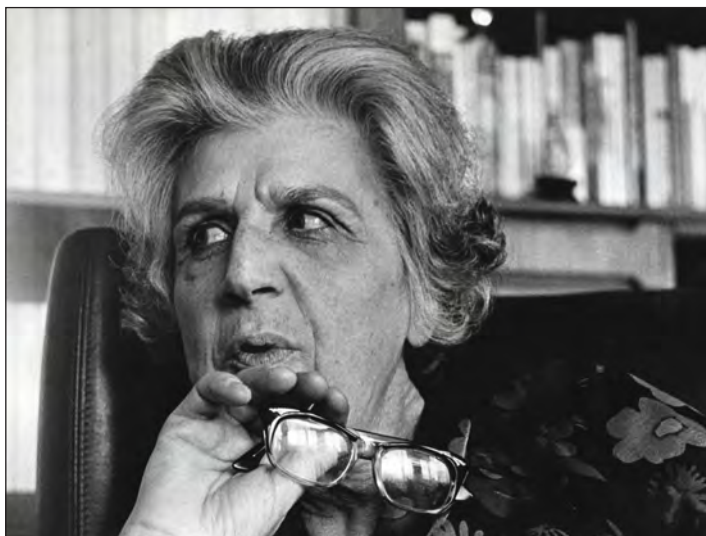
Johanna Nexøs skiftende synspunkter komplicerede imidlertid forholdene yderligere. Skønt hun fortsat var et centralt medlem af Nexø-Fondens forretningsudvalg, præciserede hun i januar

1966 over for både fonden og Akademie der Künste i Berlin, at hun ikke længere ville være ”en lus mellem to negle”, og at fremtidig kontakt mellem fonden og akademiet skulle gå uden om hende. Men det fremgik samtidig, at hun var kommet i tvivl om, hvorvidt hendes mands papirer overhovedet hørte hjemme i Danmark.

DDR havde taget sig godt af Nexø i de sidste svære år, udnævnt ham til æresborger i Dresden, stillet æresbolig til rådighed, finansieret en kunstpris i hans navn, postet mange tusinde østtyske mark i registrering og opbevaring af hans arkiv, begyndt store forberedelser til fejringen af hans 100-års fødselsdag samt – understregede Johanna Nexø i et brev til fondens forretningsudvalg – sørget for en generøs pension til Nexø efterladte enke.

På samme tid havde danske myndigheder ifølge Johanna Nexø virket ganske uinteresserede i den mand, som efter navnebroren H.C. var Danmarks mest berømte forfatter i udlandet, men som alligevel havde måttet nøjes med en sølle finanslovsstøtte på 400 kroner, som ifølge Johanna Nexø var udløbet i det øjeblik, Nexø havde lukket øjnene for sidste gang. ”Hvad skyldte han egentlig den danske stat?” spurgte hun og sluttede brevet med at erklære sin ubetingede støtte til den østtyske regering, hvor præsident Wilhelm Pieck og ministerpræsident Otto Grotewohl havde vist hende megen generøsitet og respekt.

Johanna Nexø bad i et brev Akademi der Künste give Børge Houmann al den hjælp, han i sin forskning havde

*Johanna Nexø
(1902-77),
(Arbejderbevægelsens
Bibliotek og Arkiv).*

brug for ("Han er ubetinget den bedste Nexø-kender og gennem årtier min mand og jeg en god ven"), men hun var ikke længere en ubetinget allieret i Nexø-Fondens fortsatte bestræbelser på at få Nexø-arkivet til Danmark. Houmann virkede imidlertid ganske uanfægtet af Johanna Nexøs tiltagende kvababbelser, og allerede måneden efter førte han drøftelser med Akademie der Künstes direktør Karl Hossinger i Berlin, uden at det dog skabte nyt gennembrud i sagen. Den var med Houmanns ord "gået i Nato-politisk hårdknude", men Akademie der Künste accepterede dog at udarbejde en mikrofilm med kopier af Nexøs østtyske materiale, mod at Nexø-Fonden sendte kopier af sit eget Nexø-materiale på Det Kongelige Bibliotek den modsatte vej.¹²

"Jeg skal ikke skjule," skrev Houmann kort efter til Rigsbibliotekar Palle Birkehund på Det Kongelige Bibliotek, "at det rent personligt ville være mig

til megen nytte og glæde, om planen kunne realiseres. Jeg arbejder på en biografi over Nexø, samt på en samling af Nexøs breve til Det danske Sprog- og Litteraturselskab. Ingen af arbejderne kan gennemføres uden gennemgang af de store samlinger i DDR ... Det ville altså være en herlig ting at kunne sidde på statsbiblioteket eller herhjemme med de tyske ruller film og få de to bøger færdige."

Det Kongelige Bibliotek sagde ja til at udarbejde en mikrofilm, som Akademie der Künste fik overbragt i 1967, og samme år modtog Nexø-Fonden mikrofilm "af alle Nexø-arkivalier i DDR" – som nævnt flere end 30.000 sider. Men Houmann måtte konstatere, at kopierne var af så ringe kvalitet, "at jeg har måttet foretage 14 rejser til Berlin og Dresden for at få opklaret, hvad der egentlig stod i dokumenterne", som han senere forklarede folk i DKP. Selve arkivet blev i Berlin.¹³

I april 1967 gik Det Kongelige Bibliotek yderligere ind i sagen, da Palle Birkelund skrev et overstrømmende venligt brev til Akademie der Künste direktør Karl Hossinger og roste akademiet for dets værdifulde kulturarbejde. Birkelund beklagede den omstændelige visumtvang ved østtyske statsborgeres indrejse i Danmark, men mente ikke, at det skulle hindre Nexø-arkivets overførsel til Det Kongelige Bibliotek. Han undlod ikke at nævne, at den nye kulturminister, Bodil Koch, var af samme holdning. Birkelund betonedede det frugtbare videnskabelige samarbejde, som efter hans opfattelse i andre tilfælde fandt sted mellem Danmark og DDR og håbede, at de fortsatte uoverensstemmelser kunne løses. Karl Hossinger svarede høfligt, at Birkelunds brev først måtte rundt om de rette politiske myndigheder, før et svar kunne gives. Hvis svaret overhovedet blev sendt, var det fortsat negativt.¹⁴

Østtysk forhalingsteknik

I mellemtiden var der nye uenigheder i Nexø-Fonden, hvor Houmann truede med at udtræde af forretningsudvalget. Han var stærkt utilfreds med, at Johanna Nexø ”uden motivering” havde standset en udgivelse af Nexø erindringer, som Houmann havde lagt mange kræfter i, og kun vedholdende pres fra andre af fondens medlemmer overbeviste ham om, at hans arbejdsindsats fortsat var både ønsket og påkrævet. Kort efter afløste han Kåre Olsen som Nexø-Fondens formand.¹⁵

Den 7. juli 1968 skrev Børge Houmann til Akademie der Künste og meldte sin ankomst til Berlin for at forberede

festlighederne i både Danmark og DDR i forbindelse med Nexø 100-års fødselsdag året efter. Her blev arkivspørgsmålet atter drøftet, men Alexander Abusch stod på den østtyske regerings vegne urokkelig fast: ”Forudsætningerne for opsigelsen er ikke opfyldt, da den politiske og samfundsmæssige situation i Danmark (NATO-stat) ikke gør det muligt at garantere en tilstrækkelig beskyttelse af Martin Andersen Nexø's værker,” lød den umisforståelige melding.

Akademie der Künste udarbejdede et dokument, som højtideligt forpligtede akademiet til at aflevere Nexø-materialet til Danmark, når blot de politiske forhold gjorde det muligt. Det ændrede ingenting, og den borgerlige VKR-regerings tiltrædelse i januar 1968 øgede ikke Nexø-Fondens optimisme i sagen.

I Johanna Nexø's oprindelige aftale med de østtyske myndigheder var det som nævnt blevet præciseret, at hun inden sin mands 100-års dag kunne kræve arkivet overført til Danmark, hvis de politiske forhold tillod det. Men det var også indføjet som betingelse, at den danske interesse og respekt for Nexø's arbejde blev øget. Den interesse forsøgte Nexø-Fonden nu at få danske kulturinstitutioner til at udvise, og Houmann skrev i en senere sammenfatning: ”Med denne klausul som grundlag – eller pressionsmiddel om du vil – lykkedes det Nexø-Fonden at bevæge Nationalmuseet til at indrette et Nexø-værelse, som skulle indvies på 100-års dagen. Der var megen anden festivitas, nyudgivelse af Erindringerne, udgivelse af Nexø's breve, afsløring af to buster (København og Nexø) m.v. Johanna var

Den aldrende Børge Houmann med sit forskningsobjekt hængende på væggen. Efter mere end tre årtiers studier udgav Houmann i 1988 tredje og sidste bind af sin store biografi om Martin Andersen Nexø og hans samtid (Scanpix).

godt tilfreds og tilbagekaldte i god tid skriftligt og i anbefalet brev sit tilsagn om at overdrage arkivet til Akademie der Künste.”¹⁶

Den splittede enke var atter på fondens hold, og Johanna Nexø bad akademiet om at genoptage forhandlinger med Børge Houmann om overførsel af arkivalierne. Men direktør Hossinger havde reelt intet mandat at forhandle ud fra, og Houmanns tilbagevendende forsøg løb ud i sandet. Efter flere forgæves rejser til Berlin af lagde han i 1971 rapport over for Nexø-Fondens forretningsudvalg. Rapporten understregede ikke alene formandens ganske humoristiske pen, men bestemte også, at hans veneration for de østtyske myndigheder efterhånden havde sine klare begrænsninger.

”Lige siden juni 1969 har det været aftalt, at der skulle etableres et møde mellem Akademie der Künste

og Nexø-Fonden for at drøfte tilbageleveringen af arkivet,” indledte Houmann sin orientering. ”Første møde var berammet til oktober 1969. Det glemte man i Berlin. I januar 1970 rejste jeg derved for at arbejde i arkivet. Da havde akademiets ledelse ikke tid til noget møde, men det aftaltes, at vi skulle mødes i april 1970. Det glemte man også. Jeg opholdt mig derefter i Berlin i arkivet 14 dage i juli 1970. Man beklagede, at april mødet havde måttet udsættes og foreslog herefter et møde i oktober 1970. Dette møde blev aflyst, fordi dr. Hossinger skulle på rekreation, og nyt møde blev aftalt til april 1971. 16. april 1971 kom der – til en forandring – brev, at mødet måtte aflyses, da dr. [Alexander] Abusch nu var på rekreation.”

Flere forsinkelser fulgte, inden Houmann i oktober 1971 endelig fik et møde i stand, som med hans egne

ord hurtigt ”forvandlede til en meget hyggelig frokost, hvor man fra tysk side konsekvent undlod at besvare spørgsmål vedrørende det, jeg var kommet for”.

Først da Houmann dagen efter mødet kørte med Karl Hossinger til Dresden for at drøfte situationen med Johanna Nexø, fik direktøren, med Houmanns ord, ”tungen på gled”. ”DDR’s regering – partiet – nægter for nuværende at udlevere arkivet (dette er nogenlunde ordret),” skrev Houmann i sin orientering. ”Det var ganske tydeligt en besked – og den eneste besked han havde at overbringe ... For egen regning og hårdt presset af mig forsøgte han at motivere afgørelsen med følgende: Politiske grunde – så længe man ikke fra dansk side anerkender DDR, kunne DDR ikke have forbindelse med Danmark. I øvrigt havde Danmark jo optrådt på nogenlunde tilsvarende måde i en langt alvorligere sag – de islandske håndskrifter [strid mellem Danmark og Island, som endte med regeringsbeslutning om udlevering af håndskrifterne til Island i 1965, mm]. Endvidere, så længe NATO eksisterede, var arkivet bedre sikret i DDR end i et kapitalistisk Natoland. Endvidere, Nexø var den internationale arbejderklasses digter – han følte sig dybt forbundet med tysk arbejderklasse. Internationalt set måtte DDR være bedre egnet til hjemsted for arkivet end Danmark. Endvidere, der findes i DDR en lov, som forbyder udførsel af kunstgenstande, manuskripter og lignende. Jeg spurgte sagmodigt, om det var den lov, de havde overtaget efter Hitler, som indførte den, da Thomas Mann ville have sine

ejendele ud af Tyskland. Det var det ikke. Dette var en socialistisk lov til beskyttelse af socialistisk ejendom. Jeg spurgte så, om der ikke kunne dispenseres fra loven, men det kunne der ikke, ’for Partiet ville ikke’. Derefter drejede samtalen sig om frimærker, som han var en stor samler af. Ankommet til Dresden var der for så vidt ikke noget som helst at diskutere. Johanna Nexø havde fået samme besked. Hun kunne blot tilføje, at kulturminister dr. Abusch havde erklæret, at han ’ikke ville træffe danskeren’.” Rapport slut.

Tidligere havde Houmann præciseret over for Johanna Nexø, at han var grundigt træt af den østtyske ”forhandlingstaktik”, og i en statusrapport til Ministeriet for kulturelle anliggender konkluderede Houmann: ”Det hele er efter min opfattelse – og den støttes om end meget forsigtigt af forskellige embedsmænd i DDR – et led i pressionen for at opnå anerkendelse som selvstændig stat. Når det sker, tror jeg arkivet vil vende tilbage [til Danmark, mm] under udfoldelse af al tænkelig germansk højtidelighed og festivitas.”¹⁷

Politisk gennembrud

Ved siden af de østtyske forbindelser førte Houmann og Nexø-Fonden samtidig adskillige forhandlinger med skiftende danske kulturministre om mulige omgælder af de manglende diplomatiske forbindelser mellem Danmark og DDR. Med ministersekretæren i Ministeriet for kulturelle anliggender, Erik Larsen, som et aktivt medlem af Nexø-Fonden var kontakten til de skiftende ministre i orden,

Romanen Ditte Mennekekind i forskellige østeuropaiske udgivelser. Romanen skrevet af Martin Andersen Nexø i perioden 1917-21 (Det Kongelige Bibliotek).

men trods stor opfindsomhed forekom udsigten til en løsning knap 20 år efter Nexøs død fortsat begrænset. ”Vittigst var nok [kulturminister] Bodil Kochs plan om at leje en DSB-færge, sejle den ud midt i Øresund og lade overdragelsen finde sted i internationalt farvand,” skrev Houmann i en senere fremstilling af forløbet.

Først med den vesttyske kansler Willy Brandts mindre rigoristiske politik over for DDR blev der skabt et nyt udenrigspolitisk manøvrerum for Danmark, og i januar 1973 anerkendte Anker Jørgensens socialdemokratiske regering officielt DDR som selvstændig stat. Det skabte nye muligheder i forhold til Nexø-arkivet, og også det danske udenrigsministerium blev nu for alvor involveret i sagen.

Børge Houmann bad Ministeriet for

kulturelle anliggender tage nye initiativer i sagen, og samme år tog Johanna Nexø på ny arkivspørgsmålet op med Akademie der Künste, som sendte hendes ønske videre til den østtyske kulturminister Hans-Joachim Hoffmann. I en opsummering af sagen (umiddelbart forfattet af akademiet) hedder det: ”På opfordring fra Akademiet forberedes som en diplomatisk gestus udnævnelsen af formanden for den danske Martin Andersen Nexø Fond, Børge Houmann, til æresdoktor ved Universität Greifswald.” I et østtysk forsøg på at vise imødekommenhed over for Danmark skulle Børge Houmann spændes for den diplomatiske vogn, men Houmann modtog ingen æresdokortitel i Greifswald i 1973 – sandsynligvis fordi højere politiske instanser mente, at det var at trække den diplomatiske velvilje en tand

for langt.

Få år senere skabte dannelsen af Organisationen for Sikkerhed og Samarbejde i Europa (OSCE) og Helsinki Konferencen i 1975 yderligere afspænding mellem øst og vest, og den østtyske kulturminister Hans-Joachim Hoffmann bad sine medarbejdere se på Nexø-sagen en gang til, da den i kølvandet på konferencen ifølge ministeren kunne udvikle sig til en ”stor politisk sejr”. Sejren lod dog både i DDR og i Danmark vente på sig, for selv om Houmann fortsatte sin aktivitet over for de nye kulturministre Nathalie Lind (1973-75) og Niels Matthiasen (1975-80), og selv om Akademie der Künste’s nye direktør, Heinz Schnabel, ifølge Houmann støttede overførelsen af arkivet, skete der i første omgang ikke yderligere i sagen.

”DDR presser på for at få en bred kulturaftale med Danmark,” skrev Houmann til Johanna Nexø i Dresden, ”og ministeren (Nathalie Lind) er interesseret i, at en sådan aftale indgås, men mener, at der bør ydes noget for noget – og at DDR passende kunne åbne ballet ved at overdrage os vor retmæssige ejendom.” Til Nathalie Linds efterfølger Niels Matthiasen skrev Houmann utålmodigt i 1975: ”Var det faktisk ikke på tide, at I fra Kulturministeriets side bad Udenrigsministeriet interessere sig lidt mere intenst end forholdet hidtil har været for hjemførelsen af Nexø-arkivet? Måtte det indgå blandt de mange gode nytårsfortsætter, du sikkert har!”¹⁸

En kulturaftale mellem Danmark og DDR blev underskrevet i 1976 – overførelse af Nexø-arkivet var ikke inkluderet. I januar 1977 forelagde den danske

ambassade i Berlin officielt ønsket om en overførelse for de tyske myndigheder. I 1978 drøftede Nexøs datter, May Nexø Hahn, den uafklarede situation med DKP’s ledelse, ”som havde vist interesse for sagen og ville drøfte den med Enhedspartiets ledelse i DDR i håb om, at hjemførelsen kunne ske i forbindelse med DKP’s 60 års jubilæum i 1979”, som det hedder i et mødereferat fra Nexø-Fonden.

I november 1978 blev emnet endnu en gang taget op under viceudenrigsminister Kurt Niers besøg i Danmark. Under genforhandlinger af den dansk-østtyske kulturaftale i januar 1979 tydeliggjorde danske embedsmænd atter ønsket om en overførelse, og i april 1979 besøgte den østtyske kulturminister Hans-Joachim Hoffmann Danmark, hvor det i et notat fra Hoffmanns møde med kulturminister Niels Mathiasen kryptisk hedder om Nexø-arkivet: ”Der er i øjeblikket en del juridiske problemer, som kulturministeren (Hoffmann) ikke kan løse. ’Ejendomsretten’ ligger hos udenrigsministeriet og et sekretariat for statsejendoms bevarelse. Ministeren vil ikke afslå, men sagen må lægges i hænderne på en specialistgruppe, som vil arbejde i begge landes interesse.”

Det lød ikke lovende, men senere samme år kunne regeringschef Erich Honecker i et brev til statsminister Anker Jørgensen pludselig meddele, at den østtyske regering som et resultat af ånden fra Helsinki Konferencen havde besluttet at overdrage Nexøs samlede arkiv i DDR til den danske stat. Anker Jørgensen, som frem til udnævnelsen som statsminister i 1973 selv havde

Rigsbibliotekar Palle Birkelund, kulturminister Lise Østergaard og i midten den østtyske udenrigsminister Oscar Fischer ved overdragelsen af Martin Andersen Nexøs arkivet på Det Kongelige Bibliotek i 1981 (Det Kongelige Bibliotek).

været medlem af Nexø-Fondens ledelse, skrev i marts 1980 personligt til Erich Honecker og takkede for den østtyske velvilje:

”Højtærede hr. Formand
Via medlem af statsrådet i Den Tyske Demokratiske Republik, hr. Paul Verner, har jeg den 8. november 1979 med stor taknemmelighed modtaget Deres brev, i hvilket De giver mig den gode nyhed, at regeringen i Den Tyske Demokratiske Republik har besluttet at overgive den store danske digter Martin Andersen Nexøs litterære efterladenskaber til Danmark.”

Anker Jørgensen forsikrede, at Det Kongelige Bibliotek stod klar til at modtage Nexø-arkivet og understregede, at den nye kulturminister Lise Østergaards planlagte besøg i DDR

ville være en oplagt anledning til at få de nærmere detaljer på plads. Hvad der præcist havde ændret den østtyske modvilje står ikke klart. I juni 1980 underskrev de to regeringer en aftale, som direkte omtalte overførslen af Nexø-arkivet som et led i bestræbelserne på at opfylde bestemmelserne fra Helsinki Konferencen. Danmark forpligtede sig til at stille det omfattende materiale til rådighed for østtyske forskere samt oprette et årligt forskerstipendium, som østtyske forskere kunne benytte sig af.¹⁹

Den 8. januar 1981 fik Det Kongelige Bibliotek officielt overrakt det omfattende Nexø-arkiv, som siden forfatterens død i 1954 havde befundet sig i DDR. Den østtyske udenrigsminister Oskar Fischer og den

danske kulturminister Lise Østergaard sagde pæne ting til hinanden, og Lise Østergaard hyldede den danske forfatter, ”hvis budskaber også i fremtiden vil blive genoptaget, hver gang en tidsalder trænger til en ny tro på menneskets fundamentale godhed”. Lise Østergaard nåede også at rette en tak til Nexø-Fonden for dens store arbejde, og efter årtiers bestræbelser fra ikke mindst Børge Houmanns side var Nexøs efterladenskaber endelig kommet til Danmark. Syv danske kulturministre havde været inde over sagen – Houmann havde fulgt den i samtlige 27 år.²⁰

I kølvandet på de varmere toner mellem Danmark og DDR blev Børge Houmann få måneder efter arkivoverdragelsen udnævnt til æresdoktor på universitetet i Greifswald. Initiativet til udnævnelsen kom ikke fra universitetet, men derimod fra DDR’s kulturminister Hans-Joachim Hoffmann og generaldirektøren for Akademie der Künste, Heinz Schnabel. Skønt universitetet ellers havde besluttet ikke at udnævne æresdoktorer i året for dets 525 års jubilæum, ændrede fakultetsrådet beslutningen og gav sin støtte til ministerens forslag. Det kunne næppe andet. For den østtyske regering var det nu blevet opportunt at hædre en vestlig kommunist og tidligere modstandsleder, hvis store viden om Nexø kun kunne vække begejstring i et land, hvor ”proletarforfatteren” fortsat blev dyrket. I 1949 havde Nexø modtaget æresdoktoratet i Greifswald. Nu var det lærlingens tur.²¹

Houmann kunne hellige sig arbejdet med sin store Nexø-biografi – nu lå materialet og lokkede på Det Kongelige

Bibliotek – og i 1984 trak han sig tilbage som formand for Nexø-Fonden. ”Det syntes – i al fald for formanden – som om gassen gik af ballonen, da Nexø Arkivet var kommet tilbage til Danmark i 1981,” hed det i formandens sidste mødereferat. Han fortsatte som menigt medlem af fonden – og han fortsatte sit arbejde med Martin Andersen Nexø, til han var næsten 90.

Korrespondancen mellem Danmark og DDR fortsatte imidlertid op gennem 80’erne, for en del af det østtyske Nexø-materiale – cirka 10.000 avisudklip om Nexø og hans forfatterskab – var ikke endt på Det Kongelige Bibliotek, skønt Akademie der Künste mundtligt havde garanteret Houmann det modsatte. Først i 1991 kom det sidste Nexø-materiale til Danmark fra Nexøs da nedlagte mindestue i Dresden – fragtet hjem i en varevogn af to af Det Kongelige Biblioteks betroede medarbejdere.²²

Men nu ligger det der: Et samlet Martin Andersen Nexø arkiv på Det Kongelige Bibliotek, som giver et centralt indblik i forfatterens dramatiske tilværelse og samtid fra fødslen på Christianshavn i 1869 til døden i Dresden 85 år senere. Forskere, som i dag benytter arkivet i bibliotekets håndskriftsafdeling, bedes sende en venlig tanke til de kræfter, som i årtier arbejdede på at få det til Danmark. ”Det var en lille brik i et stort, udenrigspolitisk spil, som faldt på plads,” konstaterede Børge Houmann om sagen. ”En af dem, der altid vil stå sidst på dagsordenen for udenrigspolitiske drøftelser – det drejede sig jo hverken om penge eller missiler, men bare om kultur!”²³

Noter

- 1 Børge Houmann: *Martin Andersen Nexø og hans samtid 1869-1919*, 1981, s. 9ff; Torben Bech Rasmussen: *Telegram til den røde*. I: Thing og Rasmussen (red.): "Børge Houmanns og hans samtid", 1992, s. 125ff samt Martin Andersen Nexø: *Taler og artikler I-III*, 1954-55. Sidstnævnte udkom i anledning af forfatterens 85-års fødselsdag og *Arbejderbladets/Land og Folks* 20 års jubilæum som dagblad. Se større brevveksling om udgivelsen mellem Houmann og Nexø 1953-54, acc. 1990/72, Det Kongelige Bibliotek. Desuden manuskriptet "60 år med Martin Andersen Nexø", tale holdt på Greifswald Universitet, 29.4.81, Børge Houmanns Arkiv, kps. 61, Det Kongelige Bibliotek.
- 2 I 1956 deltog Houmann som DKP's officielle repræsentant ved SED's 3. kongres i Berlin og høstede i sin tale "langvarige bifald" for sin forsikring om, at den danske arbejderklasse fortsatte sin kamp for freden og for et broderligt og nært samarbejde med det tyske folk. For Houmanns tale, se SED's arkiv, DY 30/IV 1/3, band 5, s. 799-801, SAPMO, Bundesarchiv, Berlin. Også omtalt i Michael Scholz: *Den danske 'revisionisme' og SED i 1950'erne*. I: "Årbog for arbejderbevægelsens historie", 1991, s. 167.
- 3 I 1961 deltog Houmann sammen med blandt andre Hans Scherfig i et længere kulturseminar på universitetet i Greifswald, hvis institut for nordiske studier også dyrkede Nexøs forfatterskab. "Die Diskussionen zu politischen Fragen sind sachlich und positiv (fast alle Gäste sind Genossen)," hed det i en intern rapport om arrangementet. "Es kam bisher zu keinen feindlichen Äusserungen." Ikke mindst Houmanns Nexø-foredrag havde skabt begejstring i kraft af sine klare politiske standpunkter, fremgik det af rapporten. Se *Information über den Verlauf der Woche der nordischen Studien*, 5.7.61 samt *Verläufiger Bericht über den Verlauf der "Woche Nordischer Studien"*, 17.7.61, Landesarchiv Greifswald. Sygdom hindrede Houmann i at tale ved Nexø-arrangementer i Greifswald og Berlin i 1964, men hans manuskripter blev i begge tilfælde læst op ved arrangementerne. Se Akademie der Künste's korrespondance med Houmann, foråret 1964, Akademie der Künste's Arkiv, Berlin, AdK-O, 456. Desuden oversigt i det østtyske kulturministeriums arkiv, DR 1/16887, SAPMO, Bundesarchiv, Berlin samt Henrik Yde: *Nexø-forskeren*. I: Thing og Rasmussen (red.): "Børge Houmanns og hans samtid", 1992, s. 104.
- 4 Se kopi af gavebrevet samt referat fra møde i Nexø-Fonden, 11.1.67, acc. 1996/76, Martin Andersen Nexø supplement 1, kps. 8, Det Kongelige Bibliotek. Desuden brev fra Aksel Larsen til Kulturministeriet, 30.1.64, acc. 1984/86, kps. 4, Det Kongelige Bibliotek.
- 5 For Larsens omtale af aftalen med SED, se referat fra møde i Nexø-Fonden, 24.6.54, acc. 1990/27, Martin Andersen Nexø-Fonden, Det Kongelige Bibliotek. Desuden omtaler af "den i sin tid mellem Enhedspartiet og Aksel Larsen indgåede aftale om Martin Andersen Nexos efterladenskaber" i referater fra Nexø-Fondens forretningsudvalgsmøder, 24.2.64 & 20.1.65, acc. 1996/76, Martin Andersen Nexø supplement 1, kps. 8. For opfordringerne til Johanna Nexø om at fremskaffe aftalen, se bl.a. referat fra forretningsudvalgsmøde, 13.4.67 samme sted. Desuden brev fra Aksel Larsen til Kulturministeriet, 30.1.64, acc. 1984/86, kps. 4, Det Kongelige Bibliotek.
- 6 For arkivets indhold, se bilag til aftalen om arkivoverdragelse mellem Danmark og DDR, Kulturministeriets Arkiv, journalsag 6309/DDR-1-1979, journalsager 1977-83, pk. 467.
- 7 For Danmarks forhold til DDR, se Thomas Wegener Friis: *Den nye nabo – DDR's forhold til Danmark 1949-60*, 2001, s. 23, 28, 48f & 61. For SED's aftale med Johanna Nexø, se opsummering af sagen, dateret 29.1.76, DR 1/16887, SAPMO, Bundesarchiv, Berlin. Desuden breve til Johanna Andersen Nexø fra det østtyske udenrigs-

- ministerium, 25.8.54 & 1.10.54, acc. 1996/76, Martin Andersen Nexø supplement 1, kps. 1 & 3, Det Kongelige Bibliotek; brev fra forfatter og medlem af SED's centralkomité Alfred Kurella til Johanna Nexø, 16.10.61, acc. 1984/86, kps. 3, Det Kongelige Bibliotek samt Børge Houmann: *Martin Andersen Nexø Arkivet*. I: Philipson & Lauridsen (red.): "Bøger, samlinger, historier. En antologi", 1999, s. 128ff. For kuratoriet i DDR, se korrespondance, acc. 1984/86, kps. 2, Det Kongelige Bibliotek.
- 8 Brev fra Aksel Larsen til Nexø-fondens forretningsudvalg, 17.6.64 samt referat af forretningsudvalgs-møde, 24.1.64, acc. 1996/76, Martin Andersen Nexø supplement 1, kps. 8, Det Kongelige Bibliotek. Desuden brev fra Aksel Larsen til Børge Houmann, 29.1.64, acc. 1984/86, kps. 3, Det Kongelige Bibliotek.
- 9 *Land og Folk*, 28.6.64 samt referat fra møde i Nexø-Fondens forretningsudvalg, 22.6.64 og skrivelse fra fondens formand Kåre Olsen, juni 1964, acc. 1996/76, Martin Andersen Nexø supplement 1, kps. 8, Det Kongelige Bibliotek. Desuden referat samme sted fra møde i Ministeriet for kulturelle anliggender med deltagelse af bl.a. Johanna Nexø og minister Julius Bomholt, 5.3.64.
- 10 Referat af fondens forretningsudvalgs-møde, 20.1.65, acc. 1996/76, kps. 8, Det Kongelige Bibliotek. Det var ved samme lejlighed, at fondens formand Kåre Olsen udtrykte "sin beklagelse af, at Nexø-Fonden på den måde gjordes til en brik i spillet om DDR's godkendelse".
- 11 Brev fra Ministeriet for kulturelle anliggender til medlem af Nexø-Fondens forretningsudvalg Carl Thomsen, 8.7.64, acc. 1984/86, kps. 5, Det Kongelige Bibliotek; referat fra møde i Ministeriet for kulturelle anliggender mellem bl.a. Johanna Nexø og kulturminister Hans Sølvhøj, 22.1.65, acc. 1996/76, Martin Andersen Nexø supplement 1, kps. 8, Det Kongelige Bibliotek; brev fra Johanna Nexø til Robert Mikkelsen, acc. 1996/76, Martin Andersen Nexø supplement 1, kps. 1, Det Kongelige Bibliotek samt brev fra Børge Houmann til Ministeriet for kulturelle anliggender, 12.3.70, acc. 1984/86, kps. 3, Det Kongelige Bibliotek. Desuden tysk materiale om sagen i Akademie der Künste arkiv i Berlin, AdK-O, 579.
- 12 Brev fra Johanna Nexø til Karl Hossinger, 25.1.66, AdK-O, 2899 samt brev fra Johanna Nexø til Robert Mikkelsen, acc. 1996/76, Martin Andersen Nexø supplement 1, kps. 1, Det Kongelige Bibliotek. Desuden referat af samtale mellem Hossinger og Houmann, 23.2.66, AdK-O, 2899 samt brev fra Houmann til Nexø-Fondens medlemmer, 3.1.67, acc. 1990/27, Det Kongelige Bibliotek. Allerede i 1956 havde Johanna Nexø i et brev til Aksel Larsen udtrykt skuffelse over den danske stats passivitet over for hendes afdøde mand. "Hvis regeringen ingen anelse har om, at Martin efter H.C. Andersen er den danske forfatter, som siden er mest kendt i hele verden, må vi nok hjælpe dem lidt med," hed det på skrobeltigt dansk i brevet fra den tyskfødte enke. "Sådan som folk fra hele verden strømmer til H.C. Andersens hus i Odense, vil de også engang gøre det til Holte. Og jeg tænker den tid lader ikke vente så længe på sig som hos æventyrdigteren." Se brev fra Johanna Nexø til Aksel Larsen, 1.2.56, acc. 1996/76, Martin Andersen Nexø supplement 1, Det Kongelige Bibliotek. I 1957 skrev Kåre Olsen efter et møde i Akademie der Künste i Berlin, at den østtyske stat allerede havde brugt 120.000 DM i arbejdet på at hædre Nexø og sikre hans efterladenskaber, og at yderligere 90.000 DM var afsat alene for årene 1957-58. Se Kåre Olsens opsummering, dateret 26.6.57, acc. 1990/27, Det Kongelige Bibliotek.
- 13 Brev fra Houmann til Palle Birkelund, 19.8.66, acc. 1984/86, kps. 2, Det Kongelige Bibliotek; brev fra Houmann til Karl Hossinger, 19.10.66, AdK-O, 579 samt oversigt i det østtyske kulturministeriums arkiv, DR 1/16887, SAPMO, Bundesar-

chiv, Berlin. Inden Karl Hossinger accepterede udvekslingen af mikrofilm, bad han (19. 11.66) Alexander Abusch i Büro des Stellvertreters des Vorsitzenden des Ministerrates om godkendelse af mikrofilm-udvekslingen. Abusch havde fortsat det afgørende ord i forhandlingsforløbet. Desuden brev fra Houmann til DKP's internationale udvalg, 10.4.79, acc. 1984/86, kps. 3, Det Kongelige Bibliotek samt referater fra møder i Nexø-Fonden, 15.6.67 & 27.6.67, acc. 1996/76, Martin Andersen Nexø supplement 1, kps. 8.

- 14 Se korrespondance mellem Birkelund og Hossinger 25.4.67 & 2.5.67, AdK, Berlin, AdK-O, 579 (kopi af Birkelunds brev findes også i acc. 1990/27, Det Kongelige Bibliotek). Kort forinden havde kulturminister Bodil Koch skrevet til Palle Birkelund og efter alt at dømme givet tilladelse til, at Birkelund kontaktede Akademie der Künste i Berlin. Samtidig havde Carl Thomsen på et møde i Nexø-Fonden opfordret til, at fonden kontaktede statsminister Jens Otto Krag ”med henblik på, at Krag over for [udenrigsminister] Willy Brandt og [minister for fællestyske anliggender Herbert] Wehner skulle rejse spørgsmålet om mulighederne for en lettelse af samkvemet med DDR på dette område [indrejse for østtyske forskere, mm], når de to om kort tid besøgte Danmark”. Senere besluttede fonden i stedet at opsøge Bodil Koch og lade hende drøfte spørgsmålet med Willy Brandt. Det gav heller ikke noget resultat. Se referat fra møde i Nexø-Fonden, 13.4.67, acc. 1996/76, Martin Andersen Nexø supplement 1, kps. 8, Det Kongelige Bibliotek.
- 15 Referater fra møder i Nexø-Fonden, 20.6.68 & 27.8.68 samt brev til Houmann fra Johanna Nexø, 13.3.68, acc. 1996/76, Martin Andersen Nexø supplement 1, kps. 8, Det Kongelige Bibliotek.
- 16 For Houmanns besøg i Berlin, se brev fra Houmann til Akademie der Künste arkivleder Ulrich Dietzel, 7.7.68, AdK-O, 2901 samt brev fra Johanna Nexø til Karl Hossinger, 8.1.68, AdK-O, 579 og breve fra

Karl Hossinger til Johanna Nexø, 15.1.68; 7.3.68 & 13.5.68, AdK-O, 2901. Desuden Karl Hossingers notater, 3.4.69; 14.4.69 & 19.9.69, AdK-O, 579 samt Hossingers notat, 30.8.71, AdK-O, 820. For Houmanns sammenfatning, se brev fra Houmann til Nexø-Fondens medlemmer, 21.12.70, acc. 1990/27, Det Kongelige Bibliotek samt Houmanns brev til DKP's internationale udvalg, 10.4.79, acc. 1984/86, kps. 3, Det Kongelige Bibliotek. På linje med østtyskerne så også Houmann en mulighed for at udnytte Nexøs 100-års dag til at forbedre kontakten mellem Danmark og DDR. Men i marts 1969 skrev han til Karl Hossinger, at Københavns Borgerrepræsentation med overborgmester Urban Hansen i spidsen havde afvist at lade et byrådsmedlem fra Dresden deltage i mindehøjtideligheden for Nexø i København. Også Forfatterforeningen og Det Danske Akademi tovede med at involvere sig, og Houmann var ikke i tvivl om, at afvisningerne skyldtes Sovjetunionens invasion i Tjekkosllovakiet et halvt år tidligere. Houmann havde imidlertid også henvendt sig til Nexøs borgmester Hans Pihl, som så mere positivt på anmodningen. ”Obwohl er Sozialdemokrat ist und früher Reichstagsabgeordneter, hat er mehr Courage als seine Kopenhagener Kollegen gezeigt!” skrev Houmann åbenhjertigt til Akademie der Künste direktør. Hans Pihl ville gerne invitere østtyskere til Nexø, og ved en samtidig mindefest i Dresden deltog også to Nexø-borgere, som takkede varmt for invitationen og bragte hilsner fra borgmester Pihl og Nexøs samlede byråd. Hans Pihl indtrådte kort efter i Nexø-Fondens ledelse. Fonden havde under festlighederne i Dresden været repræsenteret af Kåre Olsen, mens Akademie der Künste sendte en repræsentant til fejringen i København, hvor også Dresdens overborgmester Walter Weidauer deltog. Det var alt sammen fire år inden, Danmark overhovedet anerkendte DDR's eksistens, og Houmann skrev i et privat brev om de gensidige besøg: ”Det er det hidtil bedste resultat af mine bestræ-

- belser på den politiske arena!” Brev fra Houmann til Hossinger, 26.2.69, AdK-O, 579 samt brev fra Houmann til den svenske kommunist Fritjof Lager, 4.6.69, acc. 1984/86, kps. 2, Det Kongelige Bibliotek. Desuden breve fra Houmann til Nexø-Fondens medlemmer, 1.6.69 & 15.6.69, acc. 1996/76, Martin Andersen Nexø supplement 1, kps. 8, Det Kongelige Bibliotek. For Akademie der Künstes omfattende planlægning af Nexos 100-års fødselsdag, se materiale i AdK-O, 558.
- 17 Brev fra Houmann til Johanna Nexø, 3.1.71; Houmanns beretning til Nexø-Fonden, 25.11.71 samt brev fra Houmann til Kulturministeriet, 18.10.72, acc. 1984/86, kps. 1 & 3, Det Kongelige Bibliotek. Se også brev fra Houmann til Akademie der Künstes arkivleder Ulrich Dietzel, 20.7.71, hvor Houmann beklager sig over akademiets forhalinger, acc. 1984/86, kps. 3, Det Kongelige Bibliotek.
- 18 Det fremgår af materiale fra Universitätsarchiv Greifswald, at både universitetets fakultet og rektor støttede udnævnelsen af Houmann til æresdoktor, og at planen var, at udnævnelsen skulle finde sted på 20-årsdagen for Nexos død i juni 1974. Se referat fra fakultetsmøde, 14.3.73 samt *Protokoll über die Senatsitzung*, 20.3.73, Universitätsarchiv Greifswald. For den østtyske regerings reaktioner, se oversigt over sagen, dateret maj 1973, samt brev fra Hans-Joachim Hoffmann til en medarbejder i sit ministerium, 22.7.75, DR 1/16887, SAPMO, Bundesarchiv, Berlin, hvor det hedder om sagen: ”sie könnnte nach den Ergebnissen von Helsinki ein grosser politischer Gewinn sein”. Desuden Houmann 1999, s. 130 samt brev fra Houmann til Nexø-Fondens medlemmer, 20.2.73, hvor det fremgår, at Ministeriet for kulturelle anliggender beder Udenrigsministeriet tage sagen op med de østtyske myndigheder, så snart den nye danske repræsentation i Berlin er oprettet. For Houmann og Nexø-Fondens kontakt med de danske kulturministre, se bl.a. referat fra møde i Nexø-Fonden, 20.2.76, acc. 1995/142, Martin Andersen Nexø-Fonden, kps. 2, Det Kongelige Bibliotek; notat fra Kulturministeriet, 1.6.76, acc. 1984/86, kps. 3, Det Kongelige Bibliotek; brev fra Houmann til Johanna Nexø, 30.8.74, acc. 1984/86, kps. 3, Det Kongelige Bibliotek; brev fra Houmann til Niels Mathiasen, 19.12.75, acc. 1984/86, kps. 3, Det Kongelige Bibliotek samt Børge Houmann: *Martin Andersen Nexø Arkivet*. I: Philipson & Lauridsen (red.): ”Bøger, samlinger, historier. En antologi” 1999, s. 130.
- 19 Brev fra Honecker til Jørgensen, november 1979, samt brev fra Jørgensen til Honecker, 18.3.80, Kulturministeriets Arkiv, journalsager 1977-83, journalsag 6309/DDR-1-1979, pk. 467. Anker Jørgensens svar var angiveligt blevet forsinket af kulturminister Niels Mathiasens død, fremgik det af en senere skrivelse fra den danske ambassadør Hans S. Møller i Berlin (samme sted). For Anker Jørgensens tidligere tilknytning til Nexø-Fonden, se brev fra Jørgensen til Houmann, 14.3.73, hvor det hedder: ”Efter min udnævnelse som statsminister ser jeg mig nødsaget til at nedlægge mit hverv som medlem af ledelsen af Martin Andersen Nexø Fonden.” Desuden brev fra Aksel Larsen til Houmann om Jørgensens optagelse i fondens ledelse, 10.6.69, acc. 1984/86, kps. 2, Det Kongelige Bibliotek.
- 20 For aftalen mellem Danmark og DDR, se brev fra det østtyske udenrigsministerium til det østtyske kulturministerium, 7.4.80 samt ”Overenskomst mellem Kongeriget Danmarks regering og Den Tyske Demokratiske Republiks regering angående overdragelse af de i Den Tyske Demokratiske Republik beroende dele af Martin Andersen Nexos litterære efterladenskaber”, Kulturministeriets Arkiv, journalsager 1977-83, journalsag 6309/DDR-1-1979, pk. 467 samt det østtyske kulturministeriums arkiv, DR 1/10192a, SAPMO, Bundesarchiv, Berlin. Desuden Houmanns korrespondance med Rigsbibliotekar Palle Birkelund fra Det Kongelige

Bibliotek, Børge Houmanns Arkiv, Det Kongelige Bibliotek, kps. 134. Også Palle Birkelund takkede varmt Houmann og Nexø-Fonden for indsatsen med at hente Nexø-arkivet hjem til Danmark. Birkelund mente ikke, at man ville være nået til et resultat, ”hvis ikke Nexø-Fonden og ikke mindst dens formand gennem mange år havde udført et stort og utrætteligt arbejde for at få overdragelsen bragt i orden”. Brev fra Birkelund til Houmann, 14.1.81, acc. 1995/142, Martin Andersen Nexø-Fonden, kps. 1, Det Kongelige Bibliotek. Desuden manuskripter til Lise Østergaards og Oskar Fischers taler på Det Kongelige Bibliotek, acc. 1984/86, kps. 3, Det Kongelige Bibliotek. Johanna Nexø nåede ikke at opleve overdragelsen. Hun døde i DDR i 1977.

- 21 *Arbeitsitzung der Gesellschaftswissenschaftlichen Fakultät*, 17.9.80; brev til universitetets rektor Dieter Birnbaum fra Ministerium für Hoch- und Fachschulwesen, 18.3.80 samt brev til rektor fra det østtyske kulturministerium, 27.4.81, Universitätsarchiv Greifswald.
- 22 Referat fra ledelsesmøde, 6.6.84, acc. 1995/142, Martin Andersen Nexø-Fonden, kps. 2, Det Kongelige Bibliotek. For det senere materiale fra Dresden, se bl.a. breve fra Nexø-Fondens daværende formand Erik Vagn Jensen til Det Kongelige Biblioteks overbibliotekar Erland Kolding Nielsen, acc. 1995/142, Martin Andersen Nexø-Fonden, kps. 1, Det Kongelige Bibliotek. Et andet brev viser, at kulturminister Ole Vig Jensen bragte

spørgsmålet op i forbindelse med et besøg i DDR i foråret 1989. Kulturministeriets kontorchef orienterede Nexø-Fonden om kulturministerens møde med den østtyske kollega Hans-Joachim Hoffmann, som ikke bragte afgørende nyt. ”Samtalen efterlod indtryk af, at for megen offentlighed om forholdene ikke ville virke befordrende for en evt. overdragelse,” skrev Kulturministeriets kontorchef til Nexø-Fonden. Se brev, dateret 26.6.89 samt anden korrespondance om sagen, acc. 1995/142, Martin Andersen Nexø-Fonden, kps. 1, Det Kongelige Bibliotek. Desuden brev fra Houmann til Kulturministeriet, 1.10.80, hvor Houmann efter et besøg hos Akademie der Künste i Berlin skriver, ”at pakkerne med avisudklip, som for tiden befinder sig i Dresden, bliver bragt til Berlin og indlemmet i den forsendelse, som bliver oversendt til Danmark. Der er altså ikke grund til at foretage videre.” Senere, 15.7.81, må Houmann gøre ministeriet opmærksom på, at udklipssamlingen alligevel ikke var blevet en del af den officielle overdragelse. Se brevene i Kulturministeriets Arkiv, journalsager 1977-83, journalsag 6309/DDR-1-1979, pk. 467 samt acc. 1984/86, kps. 3, Det Kongelige Bibliotek. Også korrespondance om den sidste del af Nexø-materialet i Det Kongelige Biblioteks Arkiv, Håndskriftsafdelingen, Det Kongelige Bibliotek.

- 23 Børge Houmann: *Martin Andersen Nexø Arkivet*. I: Philipson & Lauridsen (red.): ”Bøger, samlinger, historier. En antologi”, 1999, s. 127.